

बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेतील तीन 'चैतन्य'

(Three 'Chaitanya' in the Guruparampara (Master Tradition) of Bahinabai)

डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ, महाराष्ट्र (India) ४४५ ४०१

veeramandavkar18@gmail.com भ्रमणध्वनी ९४०३०९४८८५

गोषवारा

संत बहिणाबाईंचे नाव माहिती नाही, असा व्यक्ती निरळाच! महाराष्ट्रातील संतमेळ्यामध्ये बहिणाबाई सिऊरकर यांचे नाव आदराने घेतले जाते. सर्व संतांची चरित्रे पाहिली, तर गुरुप्रसादाचे महत्त्व आणि माधुर्य यांची सर्वांनीच वाहवा केली आहे. बहिणाबाईंची आध्यात्मिक उंची मोठी असली तरी त्यांच्या जीवनातील गुरुचे कार्य हे अनमोल आहे. बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेत आदिनाथ-पार्वती- मच्छिंद्रनाथ (मत्स्येंद्रनाथ) - गोरक्षनाथ (गोरखनाथ) - गहिनीनाथ - निवृत्तिनाथ - ज्ञानेश्वर - सच्चिदानंदबाबा - विश्वंभर - राघवचैतन्य - केशवचैतन्य - बाबाजीचैतन्य - तुकाराम - बहिणाबाई - विठ्ठल, दीनकवी असा क्रम देण्यात आला आहे. त्यात तीन 'चैतन्य' असून राघवचैतन्य, केशवचैतन्य आणि बाबाजीचैतन्य अशी त्यांची नावे आहेत. राघवचैतन्यांच्या ग्रंथसंपदेत अनेक संस्कृत ग्रंथांचा समावेश होतो. केशवचैतन्य हे एक थोर संत होते. त्यांचे मूळ नाव विश्वनाथ होते तर बाबाजीचैतन्यांनी मांडवी नदीच्या काठी तुकारामांना स्वप्नोपदेश दिला, असे सांगण्यात येते. मात्र बहिणाबाईंच्या या तीनही गुरुंविषयी विविध प्रकारची मतेमतांतरे दिसून येतात.

Abstract

No one is there who doesn't know the name of Saint Bahinabai. The name of Bahinabai Siurkar is honored in the Saints of Maharashtra. If we see the biography of all the saints, the importance and sweetness of the Guruprasad is always appreciated. Although the spiritual height of Bahinabai is great, the work of the Guru in their lives is invaluable. In the grand tradition of Bahinabai, the chain of Gurus is given as - Adinath-Parvati - Machhindranath (Matsyendranath) - Gorakshnath (Gorakhnath) - Gahininath - Nivruttinath - Dnyaneshwar - Sachidananda Baba - Worldwide - Raghav Chaitanya - Keshav Chaitanya - Babaji Chaitanya - Tukaram - Bahinabai - Vitthal, Dinkavi. In that Guruparampara, three 'Chaitanyas' are their, named Raghav Chaitanya, Keshav Chaitanya and Babaji Chaitanya. Many Sanskrit texts are included in the books of Raghav Chaitanya. Keshav Chaitanya was a great saint. His original name was Vishwanath while Babaji Chaitanya is said to have given a dream message to Tukaram along the Mandvi river. But there are different opinions regarding these three Gurus of the Bahinabai.

बीजशब्द

गुरुमहिमा, गुरुपरंपरा, संप्रदाय, संत, चैतन्य, Gurumahima, Guruparampara, Sampradaya, Saint, Chaitanya

प्रस्तावना

महाराष्ट्रातील संतमेळ्यामध्ये बहिणाबाई सिऊरकर यांचे नाव आदराने घेतले जाते. त्या संत तुकारामांच्या शिष्या होत्या. संत म्हटले की गुरु आले, गुरुपरंपरा आली. संत बहिणाबाईंची गुरुपरंपरा ही ज्ञानाची उत्तरोत्तर वाढ होणारी दिसते. बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेत आदिनाथांपासून विठ्ठल, दीनकवीपर्यंतच्या शृंखलेमध्ये तीन 'चैतन्य' दिसतात आणि ते म्हणजे राघवचैतन्य, केशवचैतन्य व बाबाजीचैतन्य. या तीनही चैतन्यांच्या चरित्र आणि कार्याचे अध्ययन करून थोडक्यात परिचय करून दिला आहे.

गुरुमहिमा

कोणत्याही व्यक्तीने ग्रंथाध्ययन केले, परोक्षज्ञान मिळविले, योगाभ्यास केला, हे सर्व केल्यावर 'आता आपण ज्ञानाने परिपूर्ण झालो, आम्हाला कोणत्याही गुरूची गरज नाही' असे म्हटले, तर तो अहंकाराच्या जीयात गुरफटून रसातळाला जाणार, यात शंका नाही. सद्गुरूवाचून जीव कृतार्थ होऊ शकत नाही. सद्गुरुप्रसादाशिवाय कोणाचाही परमार्ग सिद्ध झालेला नाही. गुरुकृपेवाचून रजतम धुतले जात नाही. ज्ञानाच्या म्हणजेच आत्मज्ञानाच्या ठिकाणी दृढतम निष्ठा उत्पन्न होत नाही. म्हणूनच ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात,

‘शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें ।

ते तैंचि म्हणो ये आपुले । जें सानुकूळ श्रीगुरु ॥’

(ज्ञानेश्वरी - १०/१७२)

‘ज्याची त्यालाच सर्व कमाई करावी लागते, हे खरे; पण श्रीगुरूच्या कृपेचे शिक्षामोर्तब पडल्याशिवाय ती कमाई भगवंताच्या दरबारी मान्य होत नाही. अत्यंत सूक्ष्म व निर्मळ बुद्धीने ज्ञान आकलन झाले, तरी दिव्याच्या पोटी काजळी तसा ज्ञानाच्या पोटी उत्पन्न होणारा अहंकार निःशेष घालविण्यासाठी सद्गुरूचे चरण अवश्य धरिले पाहिजे.’^१

प्रत्यक्ष श्रीरामचंद्र, श्रीकृष्ण यांना गुरूशिवाय तरणोपाय लाभला नाही. तेथे इतर सर्व सामान्यजनांनी गुरूशिवाय मार्गस्थ होण्याचा विचारही करू नये, असा हा गुरुमहिमा आहे. वेद, शास्त्रे, पुराणे व संत या सर्वांनीच गुरूचा महिमा मुक्तकंठाने गायला आहे. ‘क्षेत्रिय’ म्हणजे श्रुतिशास्त्रनिपुण व ‘ब्रम्हनिष्ठ’ म्हणजे स्वानुभवसंपन्न अशा सद्गुरूला शरण गेले, म्हणजे ब्रम्हविद्येचा अनुभव येतो. अशा गुरूचा लाभ होणे, हे भक्तासाठी परमसौख्याचे होय. परमभाग्याने अशा सद्गुरूची गाठ पडताच त्यांना सर्वभावाने शरण जावे आणि देवाप्रमाणे गुरूला भजावे, असा अनादी परिपाठ आहे.

सर्व संतांची चरित्रे पाहिली, तर गुरुप्रसादाचे महत्त्व आणि माधुर्य याची सर्वांनीच वाहवा केली आहे. श्रीज्ञानेश्वरांनी गुरुमूर्तीतच पांडुरंग पाहिला. तुकोबांनी पांडुरंगातच श्रीगुरू पाहिले. देव आणि गुरू यांचे असे एकरूप होणे म्हणजेच गुरूच्या महत्तेचा अंदाज लावता येण्यासारखे आहे.

सद्गुरूंची लक्षणे सांगताना डॉ. शंकर चतुरकर म्हणतात, ‘जो पूर्ण स्वानुभवी व साक्षात्कारी आहे, जो अपरोक्ष ज्ञान प्राप्त करून देण्यास समर्थ आहे, ज्याच्या उपदेशाने माया मावळते, तोच तारक सद्गुरू होय.’^२

एकनाथ महाराज श्रेष्ठ गुरूबद्दल म्हणतात,

‘एवं गुरूपणाची वदंती । असे बहुपणे नांदती ॥

जो करी अपरोक्षप्राप्ती । त्यातें म्हणती सद्गुरुस्वामी ॥’

(एकनाथांची भारुडे - ३/२७५-८८)

गुरूचे त्यातल्यात्यात श्रेष्ठ गुरूचे वर्णन करावे, तेवढे थोडेच आहे. गुरू निवडणे बऱ्याच अंशी आपल्याच हातात असते. बहिणाबाईनामात्र स्वप्नसाक्षात्कारातून गुरूचा लाभ झाला. गुरुशिष्याची ही जोडी जणू पूर्वसंचित असल्याप्रमाणे अलौकिक भेटीतून आकारास आले. बहिणाबाईंचे प्रारब्ध थोर, म्हणून तुकोबांसारखे सर्वश्रेष्ठ गुरू त्यांना प्राप्त झाले; किंबहुना बहिणाबाईंची आध्यात्मिक उंचीच तेवढी होती, की त्यांना या सर्वश्रेष्ठ गुरूशिवाय उपाय नव्हता. काहीही म्हटले तरी बहिणाबाईंच्या जीवनातील गुरूचे कार्य हे अनमोल आहे.

गुरुपरंपरा

बहिणाबाईंची गुरुपरंपरा अतिशय उच्च दर्जाची असून त्या परंपरेत ज्ञानाची उत्तरोत्तर वाढच होत गेलेली दिसते. बहिणाबाईंची गुरुपरंपरा अशी सांगितलेली आहे :

आदिनाथ - पार्वती - मच्छिंद्रनाथ (मत्स्येंद्रनाथ) -
गोरक्षनाथ (गोरखनाथ) - गहिनीनाथ - निवृत्तिनाथ -
ज्ञानेश्वर - सच्चिदानंदबाबा - विश्वंभर -
राघवचैतन्य - केशवचैतन्य - बाबाजीचैतन्य -
तुकाराम - बहिणाबाई - विठ्ठल, दीनकवी.

आपल्या पहिल्याच अभंगात बहिणाबाईंनी गुरुपरंपरा विस्ताराने वर्णन केली आहे.

‘आदिनाथे उपदेश पार्वतीसी केला । मच्छेंद्रे ऐकिला मंछगर्भी ॥

शिवहृदयीचा मंत्र पै आगाध । जालासे प्रसिद्ध भक्तियोगे ॥

त्याने त्या गोरक्षा केले कृपादान । तेथोनि प्रकट जाण गहेनीप्रती ॥

गहेनीने दया केली निवृत्तिनाथा । बाळपण असता योगरूप ॥

तेथोनी ज्ञानेश पावले प्रसाद । जाले ते प्रसिद्ध सिद्धासनी ॥
 सच्चिदानंदबाबा भक्तीचा आगर । त्यासी अभयवर ज्ञाने केला ॥
 पुढे विश्वंभर शिवरूप सुंदर । तेणे राघवी विचार ठेविलासे ॥
 केशव चैतन्य बाबाजी चैतन्य । जालेसे प्रसन्न तुकोबासी ॥
 येकनिष्ठ भाव तुकोबाचे चरणी । म्हणोनी बहेणि लाधलीसे ॥’

(अभंग क्र. १ ओ. १ ते ९)

बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेची सुरुवात नाथसंप्रदायी आहे. या संप्रदायाचा उगम इतर अनेक संप्रदायांप्रमाणे परमेश्वरापासूनच झाला आहे. संतवाङ्मयातूनसुद्धा श्रीआदिनाथ हेच या पंथाच्या उगमस्थानी असलेले दिसतात.

राघवचैतन्य

संतश्रेष्ठ तुकारामांच्या गुरुपरंपरेतील राघवचैतन्यांचे मूळ नाव रघुनाथ होते. त्यांचा जन्म गिरनार पर्वताच्या परिसरात वसलेल्या एका शौर्यकुळात झाला. त्यांचे वडील यवनांच्या नोकरीत होते. रघुनाथाने पित्याच्या आज्ञेवरून गिरनार पर्वतावर बराच काळ दत्ताची उपासना केली. आपल्या उपासनेला फळ येत नाही, असे पाहून ते निराश झाले. शेवटी त्यांनी पर्वतावरून खाली उडी घेण्याचे ठरविले. गिरनार पर्वतावरून ते खाली उडी घेणार, तोच दत्तात्रयांनी त्यांना दर्शन दिले. रघुनाथांच्या उपासनेवर प्रसन्न होऊन त्यांनी जुन्नरजवळच्या ओतूर गावी जाऊन अनुष्ठान करण्याचा आदेश दिला. ‘तिथे तुला व्यासांचा उपदेश होईल’ असेही दत्तात्रयांनी सांगितले.

दत्तात्रयाची आज्ञा शिरसावंद्य मानून रघुनाथांनी ओतूरला जाऊन मांडवी नदीच्या तीरावर पार्थिव लिंगाची उपासना सुरू केली. पुढे अन्नवस्त्राचा त्याग करून बरीच वर्षे घोर तप केले. तरीही व्यास ऋषी काही प्रसन्न होईना. शेवटी कंटाळून ते आत्मक्लेशाला प्रवृत्त झाले. पार्थिव लिंगासमोर एका दगडावर त्यांनी डोके आपटून ध्यायला सुरुवात केली. डोक्याला जबर मार बसून त्यांची शुद्ध हरपली. थोड्या वेळाने शुद्धीवर आल्यावर त्यांनी पुन्हा डोके आपटून घेण्यास प्रारंभ केला. त्यांच्या मनाने त्यादिवशी तीव्र पण केला होता, की व्यासांचे दर्शन झाल्याशिवाय माघार ध्यायची नाही. शेवटी व्यासांना त्यांची दया आली. रघुनाथांच्या मनातील निग्रह, जिज्ञासा पाहून अखेर व्यासांनी त्यांना दर्शन दिले. ‘ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः’ हा गुरुमंत्र दिला. ‘राघवचैतन्य’ असे त्यांचे नामकरण केले. दत्तात्रयांनीही त्यांना पुन्हा दर्शन देऊन ‘चतुश्लोकी भागवता’ची शिकवण दिली आणि संप्रदायप्रसाराची आज्ञा दिली.

व्यासांचे दर्शन व उपदेश प्राप्त झाल्यावर राघवचैतन्य लेण्याद्रीला गेले. तेथे त्यांनी गणेशाची आराधना केली. एके दिवशी त्यांची भेट केशवभट राजर्षी यांच्याशी झाली. राघवचैतन्यांच्या बुद्धी व ज्ञानाने भारावून जाऊन केशवभटांनी त्यांचे शिष्यत्व पत्करले. पुढे वाई येथे मुक्कामाला असताना त्यांची महामूदशहा बहामनीशी भेट झाली. असाध्य रोगाने ग्रासलेल्या महामूदशहाचा आजार राघवचैतन्यांनी नाहीसा केला. त्यामुळे बहामनीची राघवचैतन्यावर श्रद्धा बसली. ही वार्ता कर्णोपकर्णी होऊन गुलबर्ग्याकडील हिंदूमुसलमानांत त्यांच्यासंबंधी आदर वाढला. आळंदीचे पंडित व जोशी त्यांचे अनुयायी बनले. त्यांचा एक शिष्य विश्वनाथ नरसे राजर्षी याला उपदेश दिल्यावर राघवचैतन्यांनी त्यांनाच ‘केशवचैतन्य’ हे नाव दिले. पुढे अनेक तीर्थयात्रांत केशवचैतन्य हे राघवचैतन्यांच्या बरोबर होते. अशी तीर्थयात्रा करीत ते कल्याणीजवळच्या आळंदला आले. तेथेच त्यांनी समाधी घेतली. या समाधी-स्थळाला सध्या दर्ग्याचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे.

राघवचैतन्यांच्या ग्रंथसंपदेत अनेक संस्कृत ग्रंथांचा समावेश होतो. त्यांच्या ब्रम्हस्वरूप, मायाविचार, इशस्तवन, योगनिद्रा, सनातनधर्मविचार, बुद्धिविकास, इंद्रियदमन, त्रिगुणलीला, निराकार मन व जितेपणी मरण, महागणपतीस्तोत्र इत्यादी विषय काव्यमालेत आलेले आहेत. त्यांचे दोन संस्कृत श्लोक हरिकेवीच्या ‘सुभाषितहारावली’त प्रसिद्ध झाले आहेत. राघवचैतन्यांचे शिष्य विविध जातीत विखुरलेले आहेत.

केशवचैतन्य

केशवचैतन्य हे एक थोर संत होते. त्यांचा काल इ.स. १५२४ ते १५७२ असा सांगण्यात येतो. त्यांचा जन्म पुण्यात झाला. त्यांचे मूळ नाव विश्वनाथ होते. त्यांचा थोरला भाऊ त्रिंबक हा मुसलमानांच्या सेवेत होता. त्याने विश्वनाथांवर अनेक आपत्ती आणल्या. त्याच्यापासून होणाऱ्या त्रासामुळे विश्वनाथ शेवटी सहकुटुंब त्र्यंबकेश्वराला जायला निघाले. जाताना वाटेत ओतूर या गावी त्यांना राघवचैतन्यांचे दर्शन झाले. विश्वनाथांनी त्यांना संन्यासदीक्षा देण्याबद्दल विनंती केली. स्वामींनी त्यांना पुत्रसंतती नसल्याकारणाने संन्यासदीक्षा देण्याचे नाकारले. तेव्हा स्वामींच्या आज्ञेनुसार विश्वनाथांनी पुत्रप्राप्ती झाल्यावर आणि तो तेरा वर्षांचा झाल्यावर संन्यासदीक्षा ग्रहण केली. तेव्हा स्वामींनी त्यांना

‘केशवचैतन्य’ हे नाव दिले. ‘केशवचैतन्यांनी ‘भक्तिप्रकाश’, ‘गीताभागवतसार’, ‘परमार्थविचार’ इत्यादी ग्रंथ लिहिले आहेत. ओतूर येथे त्यांनी समाधी घेतली. तुकाराम महाराजांना स्वप्नात उपदेश करणारे गुरू केशवचैतन्य हेच होत,’^३ असे एक वादग्रस्त मत आढळते.

बाबाजीचैतन्य

बाबाजीचैतन्य हे एक साधू होते. त्यांचा काल इ.स. १५५१ ते १६५० असा सांगितला जातो. तुकारामांना यांनीच स्वप्नात गुरुपदेश दिला. बाबाजीचैतन्यांच्या चरित्राविषयी निश्चित माहिती उपलब्ध नाही. बाबाजीचैतन्य आजन्म ब्रम्हचारी होते. स्त्रियांचे त्यांना वावडे होते. ‘गुरुपरंपरा’ नावाच्या संस्कृत ग्रंथात त्यांच्याविषयी जी थोडीफार माहिती उपलब्ध झाली आहे, त्यानुसार असे सांगण्यात येते की, भेरी भोकारीची राघव, केशव व कृष्ण उर्फ बाबाजी अशी तीन मुले होती. राघवाने आळंदीला एक वाद जिंकला, म्हणून त्या त्रयीला ‘चैतन्य’ हे उपनाम देण्यात आले.

‘नागेशलीलामृत’ या ग्रंथात बाबाजीसंबंधी काही ओव्या आहेत. त्या अशा -

‘बाबा चैतन्यसतेज । जाणे निजाचे निजगुज ।
नागनाथाचा प्रिय शिष्य । सुपुण्यद्वज उपासनी ॥
ऐसा वीतरागी प्रबळ । बाबाचैतन्य दयाळ ।
संचार करिता निर्मळ । पावला स्थळ मान्याळ पै ॥
भीमा नदीचे तीरी । मान्याळ नावे पवित्र नगरी ।
तेथे वास्तव्य कांतारी । सुखेसुखान्तरी सुखरूप ॥’^४

गाणगापूरहून अकरा मैलांवर मान्यहाळ हे गाव आहे. येथे बाबाजींचा मठ आहे. या मठाला कोणी ‘नरसप्पाचा मठ’ असेही म्हणतात. या मठात बाबाजींचे बसण्याचे दोन पलंग आहेत. मठातल्या देवासोबतच या पलंगांचीही पूजा केली जाते. या मठासमोर एक मोठे आवार आहे. त्यात बाबाजींची समाधी आहे. तेथे तुपाच्या दिव्याशिवाय अन्य दिवा नेता येत नाही, असा निर्बंध आहे. बाबाजींना स्त्रिया निषिद्ध असल्यामुळे तेथे स्त्रियांना प्रवेश नाही. शेख सुलेमानसाहेब, नरसप्प्या, तुकाराम, शिवराम कल्याणीकर हे संत त्यांचे शिष्य होते. बाबाजींनी मांडवी नदीच्या काठी तुकारामांना स्वप्नोपदेश दिला, असे सांगण्यात येते.

निरंजन रघुनाथ नावाच्या एका पुरुषाने शके १७०९ मध्ये ‘चैतन्य-विजय-कल्पतरू’ हा ओवीबद्ध ग्रंथ कृष्णदास बैरागी यांच्या शके १५९८ मधील ग्रंथाच्या आधारे लिहिला असून त्यात राघवचैतन्य व केशवचैतन्य यांची माहिती दिली आहे. केशवचैतन्य म्हणजेच बाबाजी असा या ग्रंथकाराचा आग्रह आहे; परंतु ही माहिती तितकी विश्वसनीय नाही. बहिणाबाई व निळोबा या तुकारामशिष्यांनी दिलेल्या गुरुपरंपरेत थोडाफार फरक असला, तरी राघव, केशव व बाबाजी या तीनही व्यक्ती निरनिरळ्या होत्या, असे स्पष्ट दिसते. निळोबांनी आपली गुरुपरंपरा अशी सांगितली आहे :- महाविष्णुदासहंस (ब्रम्हा) - नारद - व्यास - राघवचैतन्य - केशवचैतन्य - बाबाजीचैतन्य - तुकाराम - निळोबा. नाथसंप्रदाय व चैतन्यसंप्रदाय भिन्न आहेत, यात शंका नाही.

वा.सी. बेंद्रेलिखित ‘तुकाराम महाराजांची गुरुपरंपरा’ (इ.स. १९६०) या ग्रंथात राघव, केशव व बाबाजी या तीन व्यक्ती निरनिराळ्या होत्या, असे सांगितले आहे. पैकी राघवचैतन्य म्हणजेच लाडले मशायख यांची समाधी किंवा दर्गा आळंद (जि. गुलबर्ग) येथे असून त्यांचे शिष्य केशवचैतन्य यांची समाधी ओतूर (ता. जुन्नर, जि. पुणे) येथे आहे. वा.सी. बेंद्रे यांच्या मते, केशवचैतन्य यांचे शिष्य बाबाजी यांनी तुकारामांना स्वप्नात जो उपदेश दिला, तो ओतुरास गंगावाटेवर दिला. या बाबाजींची समाधी किंवा शेख शहाबुद्दीन यांचा दर्गा मान्यहाळ (ता. जेउरगी, जि. गुलबर्ग) येथे आहे. त्यांनी तुकारामांवर अनुग्रह केल्याचा काळ श्री. बेंद्रे शके १५६१ (इ.स. १६३३) असा मानतात. अर्थात या परंपरेचा बंगालातील चैतन्यप्रभूंशी किंवा त्यांच्या शिष्यमालिकेशी संबंध नाही, असे त्यांचे स्पष्ट मत आहे.

पु.मं. लाड ह्यांच्या मते बंगाली चैतन्यप्रभूंचा (इ.स. १४८६ - १५३३) महाराष्ट्राशी संबंध आला होता. ‘तुकारामाला गुरुपदेश’ ह्या शीर्षकाखाली लिहिलेल्या लेखात (म.सं. पत्रिका ५-२) ते म्हणतात की, दक्षिण यात्रेत चैतन्यप्रभूंबरोबर गोविंददास नावाचे शिष्य होते. त्यांची टिपणे प्रकाशित झाली असून त्यांनी पुण्यास येऊन लोकांमध्ये नामसंकीर्तनाचे नवचैतन्य निर्माण केले.

इ.स. १५१०-१२ च्या दरम्यान चैतन्यप्रभू पंढरपुरात होते व नंतर काही दिवस पुण्यात होते, असे त्यांचे चरित्रकार म्हणतात. सुप्रसिद्ध कन्नड संतकवी पुरंदरदास यांचाही स्फूर्तिदाता तोच असावा. हा सर्व पुरावा अभ्यासून पाहता तुकारामांचा बंगाली चैतन्यमहाप्रभूशी नुसता नाममात्र संबंध नसून आंतरहेतूनेही या चैतन्यांशी ते संलग्न झाले होते. पु.मं. लाड पुढे म्हणतात, की तुकारामांचे आजगुरू केशवचैतन्य यांचा ओतुरास समाधी घेतलेल्या केशवचैतन्यांशी कोणताही संबंध नाही. अशाप्रकारे या तीनही गुरूंविषयी विविध प्रकारची मतेमतांतरे दिसून येतात.

समारोप

संतांचे जीवन गुरुविना अपूर्ण असते. महाराष्ट्रातील संतपरंपरेत संत तुकाराम शिष्या संत बहिणाबाई यांची गुरुपरंपरा अत्यंत उच्च कोटीची आहे. त्यात तीन 'चैतन्य' दिसतात ते म्हणजे राघवचैतन्य, केशवचैतन्य आणि बाबाजीचैतन्य. राघवचैतन्यांना व्यासांनी दर्शन दिले. 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः' हा गुरुमंत्र दिला. दत्तात्रयांनीही त्यांना पुन्हा दर्शन देऊन 'चतुश्लोकी भागवता'ची शिकवण दिली. केशवचैतन्यांनी तेरा वर्षांचे झाल्यावर संन्यासदीक्षा ग्रहण केली. केशवचैतन्यांनी उत्तमोत्तम ग्रंथ लिहिले. तुकाराम महाराजांना स्वप्नात उपदेश करणारे गुरू केशवचैतन्य हेच होत, असे मानले जाते. बाबाजीचैतन्यांनी मांडवी नदीच्या काठी तुकारामांना स्वप्नोपदेश दिला, असे उल्लेख आढळतात. बहिणाबाईंच्या गुरुपरंपरेचे अध्ययन करताना एक मात्र जाणवते की तीनही 'चैतन्य' गुरूंविषयी विविध प्रकारची मतेमतांतरे दिसून येतात.

संदर्भ :

१. चतुरकर, शंकर, 'साधन-विचार', मराठी संतांचा आध्यात्मिक विचार, प्रथमावृत्ती, पुं.कि. चतुरकर, दर्यापूर, १९७९, पृ. २६१.
२. तत्रैव, पृ. २६३.
३. जोशी, महादेवशास्त्री (संपा.), 'केशवचैतन्य', भारतीय संस्कृतिकोश, खंड दुसरा, प्रथमावृत्ती, भारतीय संस्कृतिकोश मंडळ, पुणे, १९६४, पृ. ५३१.
४. जोशी, महादेवशास्त्री (संपा.), 'बाबाजीचैतन्य', भारतीय संस्कृतिकोश, खंड सहावा, प्रथमावृत्ती, भारतीय संस्कृतिकोश मंडळ, पुणे, १९७०, पृ. १२३.

Available at:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3524870